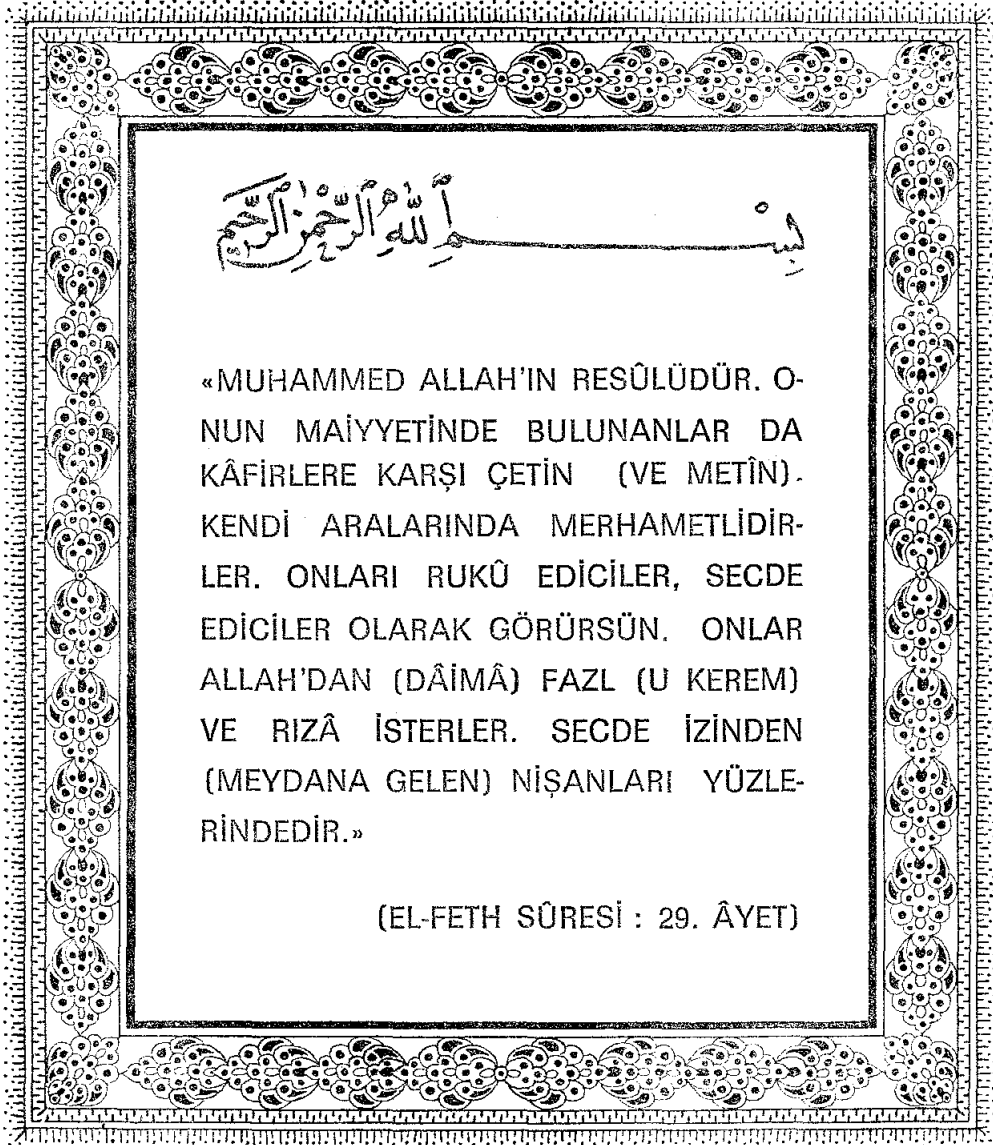

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ, MESLEKİ AYLIK DERGİ

Cilt : XII Sayı :3

MAYIS — HAZİRAN 1973

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini
Fiilen İdare Eden Sorumlu Müdür

M. SAİM YEPREM

Diyamet İşleri Başkanlığı
Derleme ve Yayın Müdürü

Emel Matbaacılık Sanayi Ltd. Şti. - Ankara

الأحرف السبعة

(EL-AHRUFU'S-SEB'A)

Kur'an Tarihinde Yedi Harf Meselesi

— III —

Yazan : Dr. Abdu's-Sabûr ŞÂHİN

Çeviren : Tayyar ALTİKULAÇ

IV. «EL-AHRUFU'S-SEB'A» NİN TEFSİRİNDE BİZİM TERCİHİMİZ :

Bu harflerden maksadın ne olduğu hakkında belirli bir görüşün tercihinden önce, rivayetleri daha evvel geçen naslar ve bu nasların Peygamber (s.a.v.) den hangi şartlar içinde sâdir olduğu konusu üzerinde dururken tesbit ettiğimiz bazı noktaları öncelikle arz etmeliyiz :

Birinci nokta : Hadislerin gerek metni ve gerekse mefhumu gösteriyor ki, yedi harf üzere Kur'an okumanın açık olarak ortaya çıkışı Mekke devrinde olmamış, Medine devrinde vuku bulmuştur. Şöyle ki: Metinlerin bazılarına göre Peygamber (s.a.v.) Medine'de «Ahcâru'l-mirâ» denen yerde veya yine Medine'de bir yer olan «Edâtu Benî Ğifâr»da görülmektedir. Diğer yünden : Kur'anla ilgili herhangi bir konuda ashab arasında meydana gelen ihtilafları anlatan hadislerin çoğunda ihtilaf yeri olarak Mescide işaret vardır. Kezâ Peygamber (s.a.v.) e hüküm istemek üzere vaki olan müracaat şekillerine de işaret vardır. Bu mescid, hiç şüphesiz Medine Mescididir. Hüküm isteme ise Peygamber (s.a.v.) in şahsında müslümanlar için genel anlamı ile hüküm verme vasfı bulunduğu vuku bulmuştur. Bu da Medine'de nâzil olan şu ayetin işaret ettiği bir husustur :

«Öyle değil, Rabbine and olsun ki onlar aralarında kimi oraya kimi buraya çektikleri (anlaşmazlığa düştükleri) şeylerde seni hakem yapıp sonra da verdiği hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.» (38)

İkinci nokta : Hadislerin metinlerinde işaret edilen sebepler ve vâkı ihtilafların görüntüleri şu şekiller içinde sınırlanmaktadır :

1. Ebu'l-Âliye'nin hadisinde görüldüğü üzere (39) lügatta ayrılıklar.
2. [عالم، علم] ve [غفور رحيم] demekte olduğu gibi rahmet ayetini azab ayeti ile karıştırmadıkça- bazı kelimelerde farklılıklar.
3. Herhangi bir surenin ayetlerinin sayısında ayrılık.
4. Küçük yaşta olanların okumayı becerememelerinden meydana gelen ihtilaflar. «Onlar içinde çocuklar vardır» (40).

(38) en-Nisâ, 65.

(39) Bu hadisin meâli için bk. Diyanet Dergisi, XII : 1, 17.

(40) Tırnak içindeki ifadeler, el-Ahrufu's-seb'a» hadisinin rivayetlerinin birinden alınmıştır.

5. Bilgisizliğin sebep olduğu yetersizlikten meydana gelen ihtilaf. «Onlar içinde hizmetçiler vardır» (40).

6. İhtiyarlık nedeniyle aczden meydana gelen ayrı okuyuşlar. «Onlar arasında takatsiz ihtiyar erkekler ve kadınlar vardır» (40).

7. Medine devrinde meydana gelen ihtilaflarla ilgili olaylara Hz. Ebû Bekir zamanında görülen bir olay da ilâve edilebilir. Bu olayda da diğer hadislerin hepsinde görülen özellik mevcuttur. Şu kadar var ki, bu olaydaki anlaşmazlığın cereyan tarzı daha belirgin olarak ifadesini bulmuştur. Ebû Hayyân (öl. 754/1353) diyor ki : «Hz. Ömer'den naklolunmuştur ki O,

[الانصار] kavli-i kerimini vav'sız olarak (41) [والذين اتبعوهم باحسان]

lafzına sıfat olmak üzere rivayet etmiştir (42). Hatta Zeyd b. Sâbit ona (itirazla) vav'lı olduğunu söylemiş, Ömer de :

— Bana Ubeyy b. Kâ'b'ı çağırınız, demiştir. Ubeyy (davete icabet ettikten sonra Zeyd'in paralelinde şöyle) konuşmuştur :

— Allahın Kitabında bunu doğrulayan (ayetler) vardır: el-Cum'a suresinin başındaki [والذين آمنوا من بعد] el-Haşr'ın ortalarındaki [والذين آمنوا من بعد]

[والذين آمنوا من بعد] bunlardandır. ve جاؤا من بعدهم

Yine rivayet olunmuştur ki Ömer, bu ayeti vav ile okuyan birini dinledi ve :

— Sen kirnden okudun? diye sordu. Adam cevap verdi :

— Ubeyy b. Kâ'b'dan... Bunun üzerine Ubeyy'i çağırdı ve şu cevabı aldı :

— Bana bunu böylece okutan Rasûlüllah (s.a.v.) dir. Bu olaya işaretle Ömer şöyle konuşmuştur :

— Bizden sonra hiçbir kimsenin başına gelmeyecek bir olayın içine düştüğümüzü görmüştüm...» (43).

Burada görülen ihtilaf, atıf harfinin noksan olması şeklindedir. Noksan olmanın esası «el-Ahrufu's-seb'a»nın içine dahil olduğuna göre, fazlalık ta ona dahil demektir. Çünkü her noksanlık ve fazlalık, metinde aynı anda mevzu bahis olan iki taraftır. Ve bunlar tağyir ihtimallerinden olup şâz kırâetlerde örnekleri pek çoktur.

Diğer sebeplerle meydana gelen ihtilaflara gelince :

1. Lügatte ihtilâf : Büyük ihtimalle bu, ses tezahürlerindeki bazı değişikliklerdir. Hemze sesini çıkarıp çıkarmama, idgam yapıp yapmama, imâleli veya inâlesiz okuma... gibi ki, bunlar okuyanın (veya konuşanın) diğer insanlara nisbetle fesâhatının değerlendirilebileceği birta kım ses özellikleridir.

2. Herhangi bir surenin ayetlerinin sayısında görülen -35 ayet mi, yoksa 36 ayet mi gibi- ihtilafa gelince : Bütün Kur'an'da buna benzer ihtilaf bulunan sureler sadece iki tanedir. Onlar da el-Ahkaf suresi ile -ki Mekke'de nâzil olmuştur ve ayet sayısı 35 tir- el-Mutaffifin surelidir. Bu sure de Mekkede

(41) Âmenin kırâeti şöyledir :

(42) Metinde «görmüştür» (يرى) denmiştir. Bence bu bir hata olup doğrusu «rivayet etmiştir» (يروى) olmalıdır. «el-Bahru'l-muhît»in matbu nüshası, tabî' hataları ile doludur.

(43) bk. Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît ,V, 92, Kahire, 1328 h.

nâzil olmuştur, ayet sayısı 36 dır. Bunların ayet sayılarındaki ihtilaf, surelerin ayetlere taksiminde iki ayetin bir ayet olarak kabul edilmesi veya başka bir sebeble meydana gelmiştir.

3. Yaş küçüklüğünün doğurduğu ihtilaf : Şüphesiz ki çocuklar Kur'an okurken bu işi gereği gibi beceremezler. Dillerindeki yetersizlik, bazı harfleri ve sesleri eda hususundaki kifayetsizlik, büyüklere nisbetle onların okuyuşlarında farklılıklar meydana getirmektedir.

4. İhtiyar erkek ve kadınların durumu da aynıdır. Bunlar konuşma uzuvlarının takatsizliği ve dişlerinin dökülmüş olması nedeniyle ağız düzeninin bozulması yüzünden zaman zaman bozuk konuşur (ve okur) lar.

5. Naslar (Kur'an ayetleri) öğretme yoluyla bellendiğine göre cehalet de okuyuş ayrılıkları sebeplerinden biridir. Ve bu devirde hizmetçiler, Arap yarım adasının dışından getirilen ve Arapçayı düzgün konuşamayan kölelerdendir. Arapçayı düzgün ifade edememeleri, bunların işini hayli güçleştirmiştir (44). Bununla beraber onlar da namaz farizasını eda etmek ve doğru bir iman sahibi olmak için güçlerinin yettiği kadar Kur'andan ayetler ezberlemekle emrolunmuşlardır.

Üçüncü nokta : Yedi harf üzere Kur'an okuma hususu mutlak bir hüküm değildir. Yani, bundan herkesin Kur'anı yedi harf üzere okuyacağı manası çıkmaz. Arzu edilen, her ferdin ancak Rasûlullah veya sahabeden biri, yani hocası tarafından öğretilen harf üzere -başkasının kıraetini taklid etmeğe uğraşmaksızın ve kendi kıraetinin de başkaları için zaruri olduğunu savunmaksızın- okumasıdır. Bundan dolayıdır ki Rasûlullah (s.a.v.) okuyuş ayrılıklarına rağmen huzurunda okuyanların hepsini tasvib buyurmuştur. Hatta onları, harflerin ayrılığı yüzünden Kur'an hakkında şüpheye düşmekten menetmiştir. Çünkü onun hakkında şüpheye düşmek küfürdür.

«el-Ahrufu's-seb'a» hadisleri (maalesef), Kur'anda ihtilaf edilen yerleri açıklıkla zikretmiyorlar. İhtilaf yerini bazan «en-Nahl suresi» veya «el-Furkan suresi» gibi umumi ifadeler şeklinde zikretmekle iktifa ediyorlar. Yahutta daha önce işaret ettiğimiz umumî görüntüleri zikrediyorlar. Ama bütün bunlara rağmen (yukarıda arz edilen) bu üç nokta, «el-Ahrufu's-seb'a»dan maksadın ne olduğunu tefsir hususunda isabetli bir noktaya ulaşmamızda bize yardımcı olacaktır. Şöyle ki : Nüzul zamanının bize anlattığına göre bu (yedi harf üzere okuma) ruhsatı Mekke'de verilmemiştir. Çünkü orada müslümanların hepsi mütecanis durumda (aynı kültür ve bilgi seviyesinde) idiler. Çoğu Kureyş kabilesindedir, sayıları bellidir. Peygamber (s.a.v.) ile ilişkileri devamlıdır. İmana yeni ermişlerdir. Şu halde onlar her bakımdan -kemmiyet, keyfiyet ve içinde bulunulan ortam... itibariyle- Kur'anı doğru olarak, hata ve tahritten sâlim bir şekilde tilâvet etmeğe ve ezberlemeğe muktedir idiler. Ömer b. el-Hattâb'ın müslüman oluşunu anlatan kıssa bize gösteriyor ki onlar, ayetleri aynı zamanda yazıyorlardı. İslamın bu ilk yıllarında Ömer'in kız kardeşinin nezdinde Kur'an ayetlerinin yazılı olduğu iki sayfa vardı (45). Buna gücü yetmeyenler bulunsa da, onların da lisanlarını kuvvetlendirmeleri, Peygamber (s.a.v.) e ve ashabına başvurarak hatalarını düzeltme-

(44) Ibn Sa'd'ın «et-Tabakatul-kübrâ»da (III, 226, Beyrut, 1377/1957) zikrettiğine göre Suheyb b. Sinan er-Rûmî, diyâr-ı Rumda yetişmiş ve aslen Arap olmasına rağmen «elken» (Arapçayı bozuk konuşanlara verilen bir isim) olmuştur.

(45) ez-Zencânî, Târîhu'l-Kur'an, s. 21, Kahire, 1935.

leri için ellerinde fırsatlar mevcuttu. İşte bu yüzden Kur'an ayetleri hakkında bir problem olarak üzerinde durulması gereken anlaşmazlıklar zuhur etmedi. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı Medineye hicret edince iş değişti. Davet neticesi mü'minlerin sayısı arttı ve insanlar guruplar halinde Allahın dinine giriyorlardı. Arap yarımadasının dahilinde ve haricindeki birçok kavim ve kabilelere yeni merkezde davet için elçiler hazırlandı. Muhtelif lisan ve lehçeleri konuşanları temsilen devamlı olarak elçi heyetler geliyordu. Medine halkının bizzat kendisi Arap-Yahudi karışımı idi. Müslümanlar -her ne kadar Yahudilerden olanlar az ise de- bu değişik insanlardan meydana geliyordu. Gerek davetin duyurulmasında ve gerekse yeni teessüs eden devlet içindeki islami yaşayışa düstur olmak üzere inmiş olan Kur'an ayetlerinin yayılması hususunda bu devrin geniş imkânlarla olan ihtiyacı da buna ilâve edilebilir. Kezâ mü'minlerin yaşları da farklı idi. Çoğu, öğrenme ve ezberleme çağlarını aşmış ihtiyarlardan meydana geliyordu. Ve Kur'an ezberlemek bunlar için zordu. Bütün bunlardan daha mühimi, Peygamber (s.a.v.), tevcih, tanzim, hüküm, harp, sulh, davet ve hukuk, akaid ve fetva işleri ile uğraşma, vahye muhatab olma, onları yazdırma, diğer devlet başkanları ve kavimlerle haberleşme gibi büyük sorumlulukları yerine getirmekle meşgul bulunuyordu. İşte bütün bunlar, İslâm toplumunun başına yeni ârız olan, Peygamber ve ashabını çepçevre kuşatan hallerdi. İnsanların dolup taşıdığı ve problemlerin çoğaldığı böylesine bir toplumda da, normal hayat şartlarının aranmayacağı tabiidir. Hatta bir insan Peygamber (s.a.v.) in ağzından bir iki şey kapabildi mi bu ona kâfidir; büyük hayra ermiş demektir. Rasûlülâh (s.a.v.) in öğrettiği sınırlar içinde hafızasının, lehçesinin ve anlayışının elverdiği ölçüde okuyacaktır.

Kur'an tilaveti hususundaki bu ruhsatın tanınmasını gerekli kılan şey, işte yeni hayatın bu hareketli özelliğidir. Ve bu ruhsatın vakti hiç şüphesiz kendisini gerekli kılan sebeplerin devam edip etmemesine bağlı olmuştur. Sebepler ortadan kalkınca, yani hayat Mekke devrindekine yakın normal bir seviyeye, sükûnet ve ahenge avdet edince ruhsat ta kalkmıştır. Nitekim bu normal hal ve şartlar — Hz. Osman zamanına kadar avdet etmemiştir.

O halde «el-Ahrufu's-seb'a» nun manası hakkında bizim benimsediğimiz görüş; lehçe değişikliklerini, yaş farkından ve bilgi seviyesindeki farklılıktan meydana gelen okuma farklarını, kezâ bazı lafızlarda ve cümlelerin tertibinde kastedilen manayı bozmayacak şekilde- görülen ihtilafları içine almaktadır. Bu konuda bize gelen hadisler, yedi harften ve sayının yedi olarak tahsisinden maksadın ne olduğunu kesinlikle sınırlandırmadığına göre, bu maksad hakkında ezbere hüküm vermek bize yaraşmaz. Burada sayının delâletinin kastedilmediğinin en sağlam delili şudur ki ,ashab, -bu müşkül üzerinde en çok titizlik gösteren kişiler olarak- meseleyi Peygamber (s.a.v.) in onlara daima anlattığı şekilde genişlik ve kolaylık yönünden değerlendirip benimsiyorlardı. Ve bu sayının şumulü, her geçen gün davet ortamında yeni durumlar meydana geldikçe ve uzak beldelerden garip lehçelerle konuşan, bu lehçelerle Kur'an okuyan elçiler gelmeğe devam ettikçe genişliyor, yedi harfin ifade ettiği sınır bu lehçeler yüzünden büyüyordu.

Binâenaleyh -görüşümüze nazaran- asr-ı saadette murad olunan yedi harfi, bir kelimede birleşen veya Kur'anda dağımik olarak bulunan belirli veya belirsiz yedi lügata hasretmeğe çalışmamız, hakikattan uzaklaşmak olacaktır. Ve bütün bunlar, delilsiz ortaya çıkmak, rehbersiz olarak karanlığa dalmak

demektir. Kezâ, her nekadar mantıken câiz görülse de ve yukarıdaki tâdâdımızın bir gereği olarak bu harflerin yediye inhisarı söz konusu olsa da, yediden kasdı açıklarken bu yedi harfin ihtilaf derecelerini (ve sınırlarını) çizmeğe çalışmamız da gerçekten uzaklaşmak demek olacaktır.

Burada, Taberî'nin «Hz. Osman tarafından bu ruhsatın ortadan kaldırıldığı...» şeklindeki düşüncesi ile birleşiyoruz. Taberî'ye göre Hz. Osman bu işi, Kur'anı cemettiği ve mushafları teksir ettiği zaman yapmış, diğer altı harften sarf-ı nazarla insanları bir harf üzerinde birleştirmiştir (46). Bununla beraber biz, bugün elimizde mevcut kırâet rivayetlerinin büyük ihtimalle bir harften fazla harflere âdiyeti re'yindeyiz.

Bu ruhsatın ruhunun günümüze kadar devamedegeldiği hususunda da Üstad Dr. Enis'in görüşü ile birleşmiş bulunuyoruz. Muhtelif milletlere mensup müslümanlar, geçmişte, halde ve gelecekte ayrı ayrı dilleri konuşan kitleler olarak onun hudutları içinde okumaktadırlar (47). Ama bu hali de yedi harften sayıyor değiliz. Bu, islamın özelliği olan kolaylık cümlesindedir. Zira tenzîlî manasıyla yedi harfin varlığı, müslümanların Hz. Osman'ın mushafı üzerinde birleşmeleriyle son bulmuş, bu imam nushanın yazısının içine aldığı okuyuşlardan başka, yedi harften bir şey kalmamıştır.

Bu konu ile ilgili olarak önümüzde bir soru kalıyor. Şöyle özetlenebilir : Gördük ki; Kur'an okuma hususunda hadislerin, haberlerini bize hikaye ettiği anlaşmazlığa düşen zevatın herbiri, biribirinden farklı okuyuşlarını Peygamber (s.a.v.) in okutmasına nisbet etmişler; Peygamber (s.a.v.) de onların hepsinin kendi kırâeti üzere okuduğunu beyan ederek bu okuyuşları te'yid buyurmuştur. Buna göre, muhtelif okuyuşlardan herbiri bizzat Rasûlüllah (s.a.v.) den mi sâdir olmuştur?

Bu soruya kesin bir cevap vermemiz mümkün değildir. Fakat, hadislerin uslubuna bakacak olursak, bunlardan bazılarının Peygamber (s.a.v.) in okutmasına istinad ettiğini, diğer bazılarının Peygamber (s.a.v.) den okuyan veya O'nun kırâetini dinleyip te lehçe ayrılığı ve nitelik farklılığı yüzünden ayniyetle bu okuyuşu nakle gücü yetmeyen kişilerin okuyuşlarından ibaret bulunduğunu söylemek mümkündür. Şu kadar var ki, mesele bununla da bitmemektedir. Bitseydi mesele kolaydı. Öyle harfler (okuyuşlar) var ki, menşei umumi ruhsata dayanmaktadır. Bilhassa fazla veya eksik olarak, veya bir keiime yerine aynı manada diğer bir kelime getirme suretiyle olan okumalar... Bu takdirde de iki ihtimalden biri ortaya çıkmaktadır: Ya halka iki lafızla

veya [اقبل، تعال، هلم] gibi farklı lafızların hepsi ile Peygamber

(s.a.v.) okutmuştur. Veya hayır. Birinci ihtimalle ilgili olarak müsteşriklerin ortaya attıkları önemli bir mesele üzerinde durmak gerekir: Bu «el-Kırâetu bi'lma'nâ (= Kur'anı yapılmış tercümelere ile kırâet etmek) nazariyesidir. Kur'an metninin değeri üzerinde bu nazariyenin derin izleri vardır. İleride yeri gelince (48) onları zikredeceğiz. İkinci ihtimal ise ya unutmaya yüzünden veya hatırlamakla beraber, ruhsattan yararlanma arzusundan meydana gelmiş olur ki, kolaylaştırma kapısı, hatta sayıları yedi olan kolaylaştırma kapıları ardına kadar açık olduğu müddetçe bu iki ihtimalin ikisi de caizdir...

(46) bk. Taberî Câmîu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an, I, 64, Kahire, Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmud Muhammed Şâkir neşri.

(47) İbrahim Enis, Fil-lehecâti'l-Arabiyye, s. 47, Kahire, 1965

(48) bk. Yazarın «Tarihu'l-Kur'an» adlı eseri, s. 75-98, Kahire, 1966